

**НАТУРФІЛОСОФСЬКА СИМВОЛІКА У ПОЕЗІЇ
ЄВГЕНА МАЛАНЮКА ТА ОКСАНИ ЛЯТУРИНСЬКОЇ**

Пейзаж постає засобом проєкції реалій зовнішнього довкілля на внутрішній світ ліричного героя. А звертання до образів природи засвідчує зацікавлення письменників усіх часів і країн в осмисленні прадавніх традицій нації.

Своїм забарвленням краєвиди живої природи викликають у людини не лише естетичне захоплення, а й породжують алегорії та символи. На думку американського філософа Ралфа Емерсона, природа повинна «просвітити й піднести людину, зарядивши її етичною й естетичною духовністю... Людина має сконцентрувати свої зусилля на читанні, розшифруванні й переживанні божественного тайнопису природи» [15, р. 110]. Іншими словами, наближення до природи означає наближення до духовних первин: шлях до найвищого ідеалу – через піднесення ідеального в людині, й навпаки. Ця думка як один з постулатів філософії трансценденталізму за своє першоджерело має тезу І. Канта про те, що «прекрасне – це символ морального добра» [1, с. 408].

Мета нашої роботи – установити естетичну, композиційну та жанротворчу роль, яку відіграють натурфілософські концепти в «осінніх» пейзажних віршах збірок «Гербарій» Євгена Маланюка та «Княжа емаль» Оксани Лятуринської.

В українській поезії першої третини ХХ століття відбувається активний «пошук відповідностей» між людиною та природою, підвалини якого закладено творчою рецепцією давньослов'янської спадщини на тлі формування новітніх естетичних доктрин, зокрема неоромантизму. У поетизації двоєдності «людина-природа» як сталої прикмети української

літератури особливого значення в ХХ столітті набуває символізація наскрізної деталі та фольклорного образу, зокрема рослинного.

Не випадково одну зі своїх перших поетичних збірок Євген Маланюк називає «Гербарій». Під рослинним заголовком сполучаються вираженість і наукова точність слова, історичне та історіософське начала із гранично вираженою емоційністю. Поет виробляє власну мову символів, яка водночас є і знаряддям, і результатом пізнання світу:

*Покарано... На наші кров і ніт
Прийшла орда. Лишили олтарі ми...
Та в мрії живемо неборимій,
Що прийде час і зранені степи
Одягнуться в нових поем снопи,
Пов'язані у перевесла рими [6, с. 40].*

Секрет назви цілої книги «Гербарій» відкривається у заголовному вірші «Лист»: спостерігаючи, як «журливо жовкнуть пелюстки квіток життя», поет згадує свої дні у Києві [9, с. 79]. У цитованому вище сонеті гербарій як сукупність сухих листків і трав символізує минувшину, осмислення якої дається ліричному оповідачеві в категоріях поетичної творчості – «*степи одягнуться в нових поем снопи...*» та праці на землі, спілкування з природним довкіллям: «*... поки на ланах душі моєї / Таємно спіє засів золотий, / Околицями людськими йдемо і / Щоденний цвіт збираєм – я і ти...*».

Ключовим хронотопічним образом у «Гербарії» Є. Маланюка є степ. У старослов'янській традиції степ – простір незахищений, чоловічий, місце битви – чи з ворогом, чи з природою [14, с. 71]. Для українського поета степ виступає також символом утраченої батьківщини, вплітаючись у канву ностальгійних настроїв:

*А я на полум'ї розлуки
Назавше спалюю роки,
І сниться степ Твій, сняться луки
І на узгір'ях – вітряки.*

Там свист херсонського простору!

Там вітер з кришталевих хвиль!

А тут: в вікні опустиш штору –

І п'єш самотній, смертний біль [6, с. 46].

Недарма один із циклів «Гербарію» названо «Псалми степу». Характерними рисами псалма є, як відомо, особлива ритміка, варіативність однієї думки, оформленої синтаксичними повторами, синонімією та антонімією, антитезами, паралелізмом, повторами. У момент виникнення псалма канонічною вимогою до нього було двоголосе виконання [16, с. 90]. Тому він, подібно до молитви, будується на діалозі ліричного персонажа та імпліцитного адресата. Проте концептуальна відмінність зазначених жанрів – у тому, що адресатом псалма не завжди є Божество. Як, наприклад, у такому вірші Маланюка:

Прости, прости за богохульні вірші,

Прости тверді, зневажливі слова!

Гіркий наш вік, а ми ще, може, й гірші,

Гіркі й пісні глуха душа співа.

Під грім гармат, під вітру подих дикий

Гула дудонь з-під варварських копит, –

Ми не зазнали іншої музики

І інших слів в вогні залізних літ [6, с. 55].

Грунтуючись на хронотопі степу, Маланюк у «Псалмах» творить забарвлений натурфілософськими рисами образ «бранки степової», якій послідовно надає рис матері та коханки, – образ України.

Свою натурфілософську концепцію України творить і Оксана Лятуринська. Самі назви її збірки – «Княжа емаль» та окремих її частин – «Волинські майоліки», «Філігран» – дають підставу говорити про *синтез мистецтв* як засіб показу авторкою волинської осені. За визначенням М. Ільницького, «Княжа емаль» Лятуринської – це «скупа й точна деталь, яка поступово еволюціонує від штриха видряпаного на стіні печери рисунка

первісного художника до волинської майоліки, а згодом – до повного спектру кольорів веселки» [2, с. 257].

Кожен із видів мистецтва, винесених письменницею в заголовки, має свою техніку, в якій цілком можливо виконати твір на осінню тему: *філігрань* є геометричним або рослинним візерунком із тонкого металевого дроту; *майоліка* – керамічний виріб із кольорової глини з емалевим покриттям; *емаль* (перегородчаста) – пейзажний або геометричний чарівливий за красою візерунок зі склоподібної маси. У силовому полі творів-екфраз поєднуються естетичний досвід автора й реципієнта, всі асоціації, пов'язані з найменуванням виду мистецтва. А тому сприйняття віршів Євгена Маланюка та Оксани Лятуринської, ключовим образом у яких є осінь, значно збагачується за рахунок знань читача та його намагання вловити рух думки ліричного персонажа [7, с. 36]. Таким промовистим твором є вірш Маланюка:

*Вже на єдвабі неба осінь
Гантує золотом лазур.
Вже воздух диха у знемозі
Передчуттям музики бур.
На вирізьблені крайобрази
З каміння, золота і скла
Журливо-жалібно лягла
Гримаса болю і образи... [6, с. 42].*

На противагу цьому, «осінні» вірші Оксани Лятуринської відзначаються особливою вишуканістю, грайливістю, мелодійністю. Мистецька синестезія сполучається з багатою сенсорикою – зорові образи отримують свій звук, смак, аромат:

*... Пішов вже вересень, листопад
За смугу сіру, наче попіл,
Туди, туди! Там виночерпій
Склянки тернового зачерпить,
Гіркою боднями відчопить [5, с. 91].*

Метафорична постать виночерпія, відома у більшості культур, створює особливо високий ступінь синестезії: адже образом, який здатен сполучити й чотири першооснови (землю, воду, повітря та вогонь), і чотири пори року, і п'ять відчуттів (зір, смак, нюх, слух, дотик), сучасні дослідники визнають *вино* [7, с. 85; 10, с. 73-77; 11, с. 130]. Поява цього образу в Лятуринської зумовлена назвою «Волинські майоліки», – такого гатунку виробом може бути і дзбан, у який налито вино.

Є. Маланюк, продовжуючи закладену у збірці «Стилет і стилос» історіософську лінію, витворює складний символічний комплекс «осінь-як-держава і осінь-як-правитель»:

Гетьманським палацом засяв

Осіній ліс крізь світлий спокій.

Ця золота краса уся –

Тобі, гетьмане синьоокий!

Ввійди і освяти єдваб

Булавним блиском із правиці,

Мою весну сюди приваб –

Осінім сумом отруїться [«Держава Жовтня». 6, с. 42].

Тут, як і в осінньому поетичному міфі Оксани Лятуринської, є дещо від японської поезії: «Осінь у теплих тонах і легких туманах викликає спокій і умиротвореність» [див. 12, с. 23]. Така ж атмосфера спокою та умиротвореності, позначена мистецькими й історіософськими символами, відчувається у наступних віршах:

Хай біле пір'я гордо грає,

Хай на киреї – злото слав –

Він не мечем тепер керує,

Лише спокоєм мудрих слів

[Євген Маланюк. «Держава Жовтня». 6, с. 43]

Туманом ранки, наче газом,

Палету барв прикрили чисту.

І з почуттям побожним, урочистим

Розгортую неторкані полотна...

[Оксана Лятуринська. «Дивіться: осені пейзажі...». 5, с. 92].

Останній мотив наводить і на думку про китайський живопис гохуа: його головним принципом є повільне розгортання сувою, під час якого споглядач створює у своїй уяві динамічний образ явища. Наповнений відчуттям емоційної безмежності пейзаж гохуа писався не з натури; своєрідна повітряна перспектива тут сполучається з протиставленням планів, ритмічним співвідношенням великих і малих форм. Людина не відіграє активної ролі у пейзажі, пройнята споглядальним умонастроєм [7, с. 168]:

Ти одягнув гаї й ліси

В гетьманський кармазин і золото,

І, поки не роздягне сльота,

Вони пишуться в красі (Є. Маланюк).

Дивіться: осені пейзажі!..

Як передати, осене, твою істоту?..

Вже завтра будеш ти не тая,

Ти зацвітеш криваво-золотая... (Оксана Лятуринська).

В образній структурі цитованих творів, крім імпресіоністичної функції – змалювання динамічної візуальної картини, спроеційованої на душевний стан ліричного героя (ліричної героїні), – кольори створюють глибинне міфічне підґрунтя, яке, за Ю. Ковалівим, засвідчує «прорив крізь товщу століть у завжди невичерпне становлення, у творчу перспективу» [4, с. 82].

Мистецька синестезія дозволяє Маланюкові та Лятуринській олюднити осінь, надати їй водночас кількох символічних – можна навіть сказати, архетипних – іпостасей. Зазначимо деякі з них.

Осінь Маланюка – позначений міфологемою ріки Стікс складний символ умирання й водночас народження: «*В яку весну незнано-нову / Везе Харон чергу примар?*» [6, с. 44].

Осінь Лятуринської – чарівниця, за порухом пера якої навіть квіти та рослини вершать у природі певні ритуали [8, с. 234; 9, с. 114], виступаючи мов живі істоти:

Глянь, яка жоржин тут повінь!

І червоні, й малинові...

Де вже їм шукати рівні –

Достеменно гетьманівни... [5, с. 226].

Осінь Маланюка – ватажок «війська» хмар і вітрів: «*Списи дощів на смерть проткнуть / Землі старої чорне тіло... / І золоту красу вітрам / Розсипле ліс в дощевій січі*», руйнівник і водночас будівничий: «*І снігу у зими позичить, / І встане, наче білий храм*» [6, с. 51].

Осінь Лятуринської – господиня [13, с. 129], хранителька ремесел, у якої лірична героїня просить «*барвистої запаски, // розшитої сар'яном свитки, // з тонкими барвами намітки*» [5, с. 89-90].

Для обох авторів осінь – правитель «держави Жовтня», у Маланюка «жовтень-гетьман», а у Лятуринської – давньослов'янська княгиня, яка «*в лісі ходить, аж по п'яти // убрана в куни і шкарлати*», для якої «барвний ліс, мов князь, багатий» [5, с. 149].

На додачу можна сказати, що осінь Лятуринської – аристократка з лицарських часів, героїня середньовічних куртуазних віршів, у якої «*солодко в'яне запах царських м'ят // на вогкім подолі мантилі*» («Із саду тихо залями пройду...»). За висловом Яра Славутича, «високі почування аристократичної панни... так гарно змальовані у стислих висловах, що створюють не лише пластичну картину, а й високу шляхетність у відчуженні» [цит. за 5, с. 760]. У свою чергу, розмаїта сенсорна (кольорова, запахова) образність дає нам змогу твердити, що цією панною є осінь:

Із саду тихо залями пройду

І кількакратно відіб'ють свічада

Моїх очей зіницю золоту

І блискітки – дар листопада [5, с. 90-91].

Врешті-решт, осінь у Лятуринської виростає в архетип Богоматері:

Покрові-Заступниці / Свічі воску ярого, / Ризи злата сутого, / Кожне зідхнення! / Діву Чисту хвалимо, / Діву славимо! [5, с. 107].

Відповідно до іпостасей, яких набуває природа у ліриці Євгена Маланюка та Оксани Лятуринської, урізноманітнюється й жанрова палітра доробку авторів. Тут маємо й ліричний пейзаж, і натюрморт, і портрет; рідкісні в українській літературі ХХ століття взірці куртуазного вірша; язичницькі (або християнські) гімни божествам; вірші-екфрази; вірші-медитації, романси, пісні, псалми. Сплавляючи в одне естетичне ціле елементи природного довкілля та людської культури, вони передають реципієнтові мінливість зовнішнього світу та порухи людської душі.

Список використаних джерел

1. Анатомія мудрости: 120 філософів / авт.-сост. П.С. Таранов. – Т. 2. – Симферополь : Реноме, 1997. – 624 с.
2. Ільницький М.М. Від «Молодої музи» до «Празької школи» / Микола Ільницький. – Л. : Вид-во Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, 1995. – 318 с.
3. Клочек Г.Д. Енергія художнього слова : зб. статей / Григорій Клочек. – Кіровоград : Редакц.-видавн. центр КДПУ імені Володимира Винниченка, 2007. – 448 с.
4. Ковалів Ю.І. «Празька школа» : на крутосхилах філософії чину / Юрій Ковалів. – К. : Вид-во «Бібліотека українця», 2001. – 120 с. – (Бібліотека українця).
5. Лятуринська О. Зібрані твори / Оксана Лятуринська ; ред. Богдан Гошовський і Світлана Кузьменко. – Торонто : Вид-во Організації українок Канади, 1983. – 814 с. – (Першотвір).

6. Маланюк Є. Невичерпальність : поезії, статті / Євген Маланюк ; упоряд., передм. і приміт. Л. Куценка. – К. : Веселка, 1997. – 318 с. – (Шкільна бібліотека).
7. Науменко Н.В. Символіка як стильова домінанта української новелістики кінця ХІХ – початку ХХ ст. : монографія / Наталія Науменко. – К. : НУХТ, 2005. – 204 с.
8. Салига Т.Ю. Високе світло : Літературно-критичні студії / Тарас Салига. – Л. : Каменярь ; Мюнхен : Український вільний університет, 1994. – 270 с. – (Серія Українського вільного університету : Монографії. Число 54).
9. Скорина Л. Література та літературознавство української діаспори : курс лекцій / Людмила Скорина. – 2-ге вид., доповн. – Черкаси : Брама-Україна, 2005. – 384 с.
10. Ставицька Л.О. Естетика слова в українській поезії 10-30-х років ХХ століття / Леся Ставицька. – К. : Правда Ярославичів, 2000. – 144 с.
11. Холл Дж. Словарь символов и сюжетов в искусстве / Джеймс Холл ; пер. с англ. под ред. А. Майкапара. – М. : ФАИР-Пресс, 1999. – 656 с.
12. Цветы четырех времен года : японская классическая поэзия / пер. со старояп. В. Марковой. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 252 с.
13. Чернихівський Г. Оксана Лятуринська: життя і творчість / Гаврило Чернихівський, Валентина Чернихівська. – Кременець-Тернопіль: Малий видавничий дім, 2002. – 289 с.
14. Шейнина Е.Я. Энциклопедия символов / Елена Шейнина. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Х.: ООО «Торсинг», 2002. – 591 с.; ил.
15. Emerson, R.W. Selected Essays / Ralph Waldo Emerson. N.Y. : Longmans, 1982. xxx, 379 p.
16. Hodeir, A. Les formes de la musique / André Hodeir. Paris : Seghers, 1995. vii, 212 p.